

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Маргарет Др. Димитрова

за дисертационния труд на Магдалена Абаджиева

на тема: „Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език“,

представен за получаване на научната и образователна степен „доктор“

по професионално направление 2.1 – Филология – Български език

(История на българския език)

Магдалена Абаджиева е завършила „Българска филология“ в СУ „Св. Климент Охридски“ през 2002 г. (бакалавър). През 2012 г. е зачислена за докторант в Секцията по история на българския език в Института за български език, БАН. От 2015 г. е асистент в тази секция и участва в научните й проекти. Има участие и в друг национален научен проект „Информатика, граматика, лексикография“ (2012 - 2014), а от 2017 г. и в международен научен проект на БАН и Румънската академия, както и участия в 5 научни конференции, където са апробирани текстове по темата на дисертацията, и две специализации в чужбина (Рим и Любляна).

Дисертацията е на 274 стр., включващи ценни лингвистични анализи и обемно приложение, което е неразделна част от нея и има висока научна стойност. Темата е много сполучливо избрана, тъй като този тип книжнина на народен език, християнска, католическа по съдържание, записана с латинска азбука, е слабо проучена по принцип, а още по-слабо от гледната точка на наративните стратегии в една книжнина с дидактично-просветен характер на народен език и от гледна точка на историята на формиране на книжовен език на народна основа. Напълно съм съгласна с изразената оценка в изводите на Магдалена Абаджиева: „Настоящата работа е първото обстойно езиковедско изследване, посветено на най-ранния достигнал до нас образец на българската католическа литература на новобългарски език“. За център на работата е подходящо избран ръкопис №778 в Националната библиотека „Свв. Кирил и Методий“ в София, от 1773 г., писан от Петър Царски. Той е разгледан като представителен за опита да се изгради книжовен език на народна основа – павликянското наречие (източнобългарски диалект). Убедително в дисертацията е мотивиран изборът именно този ръкопис: той е най-рано датираният образец както на т. нар. павликянска книжнина, така и на творчеството на Петър Царски; освен това съдържа разбираем разказ за евангелските събития, т.е. това е *sermo humilis* от

проповеднически тип, който излага основните, най-важните послания и идеи на християнството. Сборникът съдържа и песенна поезия, както коректно отбелязва М. Абаджиева, която също е нужна на говорим за език и която също, редом с проповедта, е добра основа за създаване на книжовен език от езика на всекидневното общуване (пример за това са Чергедските молитви).

В първата глава на дисертацията коректно, кратко и ясно авторката посочва целите, задачите, предмета на дисертацията си (според мене несъстоятелно е разделянето на два термина *обект* и *предмет*, защото те означават едно и също нещо, но едната дума е заемка от латински), използваните методи и избраните гледни точки, които намирам за напълно адекватни на анализирания материал. Достойнство на дисертацията е, че както в тази глава, така и в останалите авторката съпоставя прецизно съществуващите във филологията термини за назоваване на важни за разработката ѝ понятия, факти, материали и според мене избира най-подходящите, като идиолект, заемка, османизми и др., или предлага свои, които защитава с нужната за научна работа аргументация. С основание например Магдалена Абаджиева обсъжда различните термини, с които в българската наука се назовава книжнината на българите католици, написана на говорим език, като по този начин всъщност тя посочва основните ѝ черти: типове (жанрове) текстове, тематика, създатели и ползватели, употреба, места на създаване и употреба, език, графика, и прави защитим избор – *литература на българите католици* (на различни езици и при използване на различна графика) от XVII век и *павликянска литература* – литература (основно католически текстове), създавана на базата на български народен говор, известен като „павликянско наречие“, от XVIII век. Смятам за основателен избора ѝ да говори за „литература на българите католици на новобългарски език от XVIII в.“.

Така също компетентно и обективно в първата глава авторката прави преглед на основните проучвания върху историята на новобългарския език и книжнина, за да обоснове аргументирано тезата си, че езикът на павликянската книжнина може да се окачестви с термина на Евгения Дьомина „книжовен език на народна основа“. При обосновката на тази теза тя сочи черти в езика на Петър Царски, които са наддиалектни, т.е. не са характерни за „павликянското наречие“, но не идват и от църковнославянски, като предаване на предлог/представка въ- с /y/, черта, за която тя правилно отбелязва, че съществуват в западните български говори (стр. 35). Съгласна съм с нея, че едва ли може

да се говори за църковнославянизми, но не е изключено тук да става дума за „илиризми“, т.е. за влияние върху Петър Царски, който е учил в Рим, на католическата книжнина на хърватски, влияние в този случай, подсилено/ прието може би поради познаване и на западнобългарски говори и на по-ранна книжнина на българи католици.

Сред изброените от М. Абаджиева езикови явления в ръкописа, които показват, че той е написан на говорим български език, на стр. 37 сполучило се посочва, че в езика на разглеждания ръкопис въпросителното местоимение *кой* се използва и като относително, характерна черта на южнославянските езици, но примерите са само за препозиция (подчиненото изречение е в препозиция спрямо главното). Интересно е какво местоимение се използва, ако подчиненото изречение е постпозиция. На стр. 38 има лапсус, примерите *storiteglia*, *spassiteglia* не са за използване на народната наставка – *джия*, а за старата българска книжовна наставка на *nomina agentis*, тел-, която може би е имала книжовен характер през XVIII век.

Коректно и прецизно в първа глава са посочени основните мнения за произхода на „павликяните“ и тяхната история, уловено е главното в литературата и е даден отговор на важните и отлично формулирани от авторката въпроси, които ще резюмирам така „защо литература на народен език се появява именно при павликяните, живеещи около Пловдив, и защо именно през XVIII век“: дискутирани са особеностите на политическата ситуация в Османската империя след Чипровското въстание и отношението на властите към българите католици; взета е предвид организацията на църковния живот на тези хора, липсата на свещеници и духовници с по-висок сан и последвалото връщане към стари езически практики; цитирани са документи за отношението на „павликяните“ към собствения им език и към езика на чипровчани и др.

Тъй като влиянието на хърватската католическа книжнина от XVII век е значимо върху книжовните опити на българите католици, Магдалена Абаджиева прави преглед на развитието на хърватската книжнина и използването на говорим език за нуждите на църквата, като отделя внимание на понятието „илирийски“ език – тук най-ценно е привеждането на документални свидетелства как е бил възприеман той от българите, но както отбелязва и самата авторка, този въпрос излиза извън конкретните задачи на

дисертацията¹. Тези страници са нужни, за да се представи в какъв културен и идеологически контекст възниква католическата литература на българските павликяни на народен език, да се направят сравнения, да се покаже какво е било образованието на книжовниците, какви образци те са имали пред себе си, както и да се потърси отговор на въпроса, защо павликянската книжнина е написана с латиница – не само заради това, че по-честа практика е да се издава и пише на латиница от славяните в орбитата на Римската курия, но и заради създадени навици при използване на литература и учебници с латиница. От тази гледна точка целенасочен е прегледът на образованието, което получават българи католици в италианските колежи, и влиянието на хърватски и италиански върху тях, в частност върху Петър Царски.

Във втора глава с вещина дисертантката описва правописа на Петър Царски в ръкопис 778, като доказва, че наистина може да се говори за *правопис*, за следване на определени правила: „ ... Петър Царски изгражда стройна и опростена система за предаването на звуковете в българския език ...» (стр. 83). Авторката откроява влиянието на италианския правопис (може би в някои случаи става дума не само за директно италианско влияние, а за влияние и чрез южнохърватския правопис) и на специфичното за хърватския правопис (използване на графемата *x* за /ж/). Именно тази последователност в написанията дава основание на Магдалена Абаджиева да направи и анализ на фонетиката, като винаги държи сметка, че изследва писмен език – един адекватен и ценен подход, който преминава през цялата работа. Особено силна страна на метода ѝ на работа са непрекъснатите сравнения, които тя прави – с хърватската книжнина, с книжнина на българи католици (особено с Петър Богдан и Филип Станиславов) от XVII век, с история на българските писмени системи и на българските диалекти и особено с известното за павликянския говор от по-късно време, като авторката винаги си дава сметка за историята на павликяните, за образованието на техните свещеници (и в частност на Петър Царски), за различното време и среда, от които произхождат различните езикови свидетелства, с които тя прави съпоставки. Методът ѝ на работа отговаря на представата за научен метод: непрекъснати сравнения при отчитане на спецификата на сравняваните обекти. От анализа

---

¹ За разлика от един параграф в дисертацията, аз не смятам, че реформата на Левакович цели отстраняването на хърватизмите в хърватските глаголически ръкописи и русифициране (влияние от църковнославянски) на форми в глаголическите богослужбени книги, макар това мнение да е широко разпространено сред учените. Прочуването на този въпрос е извън задачите на дисертацията и няма отношение към нейните тези и изводи.

на някои от наблюдаваните явления става ясно, че не може да се даде категоричен отговор на какво се дължат те и Магдалена Абаджиева има необходимата научна зрялост, за да отчете това и да предложи възможни обяснения. Смятам, че авторката се е справила отлично както с осмислянето на съществуващите изследвания, така и с анализа на самия езиков материал. Тя цитира съществуващите мнения по спорни въпроси и винаги изказва своя позиция, която убедително защитава с примери. По някои от постановките ѝ би могло да се разсъждава и спори, но за мене е важно, че М. Абаджиева не прави прибързани заключения, а дава задълбочена аргументация. Например аз смятам, че при обясняване на формите *mudra*, *blud* и производни в разглеждания ръкопис можем да говорим не само за собствено български развой и за влияние от други български диалектни и писмени системи, но и за хърватско влияние, т.е. съществуването на такива форми в различни езикови формации, познати на книжовника, са закрепили тяхното място в идиолекта му – още повече че става дума за важни от доктринална гледна точка и затова чести в християнския език лексеми. Напълно се съгласявам с М. Абаджиева, че използването на графемите *й* и *ѳ* се дължи влияние на северния хърватски правопис, в който те влизат под унгарско влияние.

Третата глава на дисертацията (стр. 107-158) очаквано е посветена на лексиката, защото именно от използваната лексика зависи доколко наративът ще е разбираем, запомнящ се и въздействащ. Именно лексиката показва как са били осмисляни християнските идеи. В началото на главата са открити италианизмите и хърватизмите – основно в типичната християнска лексика, след това османизмите. Приносен характер има внимателното оглеждане на състоянието в българските извори от старобългарския период и книжнина до диалектните записи от XX век. Авторката показва, че някои лексеми, смятани за хърватизми, присъстват и в български диалекти. В редица случаи смятам, че книжовникът е познавал тези думи и от хърватската католическа книжнина, но тяхната употреба е затвърдена от наличието на същите или подобни в български. М. Абаджиева се проявява като отговорен и вещ изследовател и се интересува не само от формите на лексемите, но и от тяхното значение, което извлича от контекста. Принос е отбелязването на нови значения при някои османизмите, които не са засвидетелствани в речниците.

По отношение на тълкуването на някои заемки в тази глава може да се изрази и друго мнение, например за заемката *миса*. Формата *missa* е латинска, но не е напълно ясно

дали тя влиза в текста на Петър Царски директно от латински или и под хърватско влияние; според мене познаването на думата от латински текстове не е било достатъчно за въвеждането ѝ, но то е подсилено от редовната ѝ употреба в хърватската книжнина. Три са факторите, допринесли за избора на тази форма – познаване и на латински, и на хърватски източници, владееене на италиански. Все пак едва ли става дума за директно заемане от италиански, *messia*. Така също допускам, че *kip* (стр. 128, 150) влиза в езика на Петър Царски не само под османско влияние, но и под хърватско като „образ“, още повече че става дума за трите ипостаси на св. Троица. В оценката си за трета глава на дисертацията, бих искала да подчертая какви са важните постижения в нея: авторката обективно излага състоянието в паметника, дава броя на употребите на анализирани лексеми, привежда контекста, в който те се използват, дава значението им, сравнява с други паметници, изказва предположение за възможно чуждо влияние – чрез книги и чрез образованието на Петър Царски, привежда съответствията в български диалекти, отчита наличието на синоними в текста, дискутира ролята на контактните синоними при османите. Всичко това несъмнено говори за нейния професионализъм.

Намирам за силна страна на работата сравненията с българската дамаскинарска литература – за това как се гради книжовен език на народна основа, за редица сходни избори на книжовниците, за значението и употребите на конкретни лексеми. Чрез тези съпоставки Магдалена Абаджиева е съзидала чудесна основа за онези, които биха се заели с изследване на езика на проповедта на народен език в паметници на говорим/ диалектен български, записани с гръцки букви през XIX в. Интересно е например, че макар и по различни пътища и вероятно напълно независимо в редица извори на народен език от XVII-XIX в. се използва думата *мартория*, което показва единството на християнската култура, част от която са и български книжовници, получили различна школовка: чрез старата българска книжнина, чрез гръцката книжнина, чрез католическа книжнина на хърватски, италиански, латински, но използващи едни и същи заемки за назоваване на важни за християнството понятия.

На стр. 183-273 като приложение е направено издание на частта от ръкописа, която представя живота и учението на Исус Христос според евангелията. Подкрепям избрания издателски подход. Тъй като този текст, а и изобщо текстовете на павликянската книжнина, не са издавани и са непознати (освен на онези, които са работили с конкретни

ръкописи), са необходими такива научни издания (каквото е направила Магдалена Абаджиева), които точно отразяват правописа на паметника без интервенция на издателя, със запазена латинска графика. Този подход е честен, той дава възможност на учените да проверят/проследят дали авторката на дисертацията обективно и цялостно е представила следваните от Петър Царски правила и дали правилно е интерпретирала написанията в анализите си, тъй като някои от четенията може да са двузначни. Едва след като се направят и други такива издания, може да се мисли за едно транслитерирано със съвременна кирилица издание, в което да е отразено разбирането на учения за фонетичната стойност на отделни букви и съчетания и което да е предназначено не само за езиковеди. Смятам, че изданието, подготвено от докторантката, трябва да се публикува със съответния научен апарат, който произтича естествено от отлично направените езикови анализи в труда.

Библиографията в дисертацията е обширна и свидетелства за упорития труд на докторантката и нейната широка култура. И най-беглият поглед върху цитираните източници забелязва нещо особено характерно за тази дисертация – широкото контекстуализиране на тази писмена практика (на българите павликяни католици) сред други случаи, когато се разказват евангелски събития или светчески подвизи или да се пише проповед на говорим език – в българската и по-общо в южнославянската християнска традиция на XVII-XVIII век.

Предоставен ми е автореферат, който вярно очертава основните приноси на дисертацията. Докторантката има достатъчно на брой публикации, някои от които в най-авторитетните български издания, предоставящи форум на изследвания по история на българския език и книжнина, като *Български език* и *Палеобулгарика*, което само по себе си говори за ценността на направените наблюдения и изводи.

Като имам предвид всичко това, убедено ще гласувам „за“ на Магдалена Абаджиева да се присъди научната и образователна степен „доктор“. Извън официалния стил на рецензията, бих искала да отбележа, че както в неповторимата ѝ и вълнуваща поезия, така и в този научен труд на Магдалена Абаджиева ясно се откроява едно нейно интелектуално качество: да прониква дълбоко в същината на нещата и да изразява своите проникновения кратко, точно, ясно и убедително.

25 август 2017, гр. София